

Ajalookirjutuse filosoofia tulevik¹

Aviezer Tucker

I. Ajaloofilosoofia hetkeseis: levik ja kasv

On saanud omamoodi rituaaliks, mingiks müstiliseks osadusevormiks alustada arutlusi ajaloo-filosoofia üle analüüsiga sellest, kui hooletusse jäetud ja alla käinud see distsipliin on ja miks filosoofid on „sellest tüdinenud”.² Empiirilisel on raske mõista, miks sellist allakäiku, vaevatust ja *Sorge*'t tajutakse. Michael Stanford arvab nägevat hooletussejätust selles, et kirjastajate filosoofiaraamatute kataloogides puudub eraldi rubriik ajaloo-filosoofia jaoks. Samas ei märkata, et ajaloo-filosoofiliste raamatute üllitamine kasvab eksponentsiaalselt.

New Yorgi Ülikooli raamatukogu kataloogis on ajaloo-filosoofia pealkirja all üles loetud 1005 raamatut. Kui need raamatud diakrooniliselt järjestada, siis avastame kolm etappi. Ajavahemikus 1950–1959 ilmunud ajaloo-filosoofilisi raamatuid on raamatukogus 90. 1960. aastail kasvas üllitiste arv ümmarguselt 50% võrra ja püsis kaks järgmist kümnendit stabiilsena (1960. aastail 132 raamatut, 1970. aastail 125 ja 1980. aastail 149 raamatut). 1990. aastail aga see arv kahekordistus, tõustes 298 raamatuni. Mõned neist 298-st on kordustrukid raamatutest, mille esmatrükk oli ilmunud varem. Ent siiski demonstreerib asjaolu, et ligi kolmandik ajaloo-filosoofia-alastest raamatutest on ilmu-

nud viimase kümnendi jooksul, selgesti, et ajaloo-filosoofiliste monograafiate kirjutamine kasvab eksponentsiaalselt. Vähemalt raamatute kirjastamise osas valitseb allakäigu asemel lausa fenomenaalne kasv. Filosoofia teiste metadistsiplinaarsete valdkondade osas on raamatukirjastamise statistika samalaadne. Samas kataloogis leidub 1320 teadusfilosoofia-alast raamatut: 135 neist pärinevad 1960. aastaist, 175 nimetust 1970-ndast, ent 1980. aastail see arv peaaegu kahekordistus ja tõusis 292 raamatuni ning kasvas veelgi 1990ndail, ulatudes juba 426 raamatuni (ehk 32%-ni raamatute koguarvust, mis on peaaegu identne vastava osakaaluga ajaloo-filosoofiliste raamatute puhul). Õigusfilosoofia käsitlus on New Yorgi Ülikooli raamatukogu kataloogis 388. 1960-ndatest aastatest kuni 1980-ndateni kasvas õigusfilosoofiliste teoste arv ühtlaselt (1960. aastail ilmus neid 41, 1970-ndail 55 ja 1980-ndail 67). Siis, 1990. aastail toimus jälle hüppeline tõus ja avaldati 103 raamatut ehk 27% koguarvust – osakaal, mis taas kord sarnaneb tõusuga ajaloo- ja teadusfilosoofiliste teoste ilmumises. On ilmne, et ajaloo-filosoofiliste raamatute kirjastamine hoogustus täpselt samamoodi nagu juba etableerunud teadus- ja õigusfilosoofiliste teostegi avaldamine.

Müügikataloogides on ajaloo-filosoofilised raamatud harva eraldi välja toodud. Ent selle kategooria puudumine müügikataloogidest ei tähenda veel, et ajaloo-filosoofilisi teoseid ei kirjastataks. Selle asemel hajutavad kirjastuste kataloogid oma ajaloo-filosoofilised nimetused filosoofia-, ajaloo- ja politoloogiakataloogidesse ning jagavad ära nende distsipliinide mitmesuguste harude vahel. Ajaloofilosoofia on täiesti olemas, ehkki hajutatult. Siinkohal näib asjakohasena vana sõnakõlks sellest, et puude taga metsa ei märgata. Raamatukogudes saavad aga ajaloo-filosoofilised raamatud taas kokku, kataloogituna ühiselt Kongressi Raamatukogu liigituse D16 alla.

Raymond Martin oletab, et analüütiliste ajaloo-filosoofiliste artiklite arv on 1960. aastate keskpaigast peale langenud. Seda väidet on raske empiirilisel uurida, sest filosoofia tähtsaimal

¹ Selle artikli esialgne variant sai ette kantud detsembris 1999 Ajaloofilosoofia Ühingu koosolekul, mis toimus Bostonis üheskoos Ameerika Filosoofiaühingu idaosakonna konverentsiga. Artikli kirjutamise ajal töötasin ma teadurina New Yorgi Ülikooli õigusteaduskonnas (1999–2000). Ma tänan Avatud Ühiskonna Fondi selle teadurikoha rahastamise [*funding*] eest, George Sorost Avatud Ühiskonna Fondi asutamise [*founding*] eest ja Stephen Holmesi minu ülesleidmise [*finding*] eest.

² M. Stanford. *An Introduction to the Philosophy of History*. Blackwell, Oxford, 1998, lk. 5–8; R. Martin. *The Past Within Us. An Empirical Approach to Philosophy of History*. Princeton University Press, Princeton, 1989, lk. ix–xi, 6.

bibliograafilisel tööriistal „The Philosopher’s Index”, mis kataloogib enamiku filosoofia-alaseid artikleid, pole kunagi olnudki eraldi registrikirjet ajaloofilosoofia või historiograafiafilosoofia kui millegi filosoofia ajaloost ja historiograafiast erineva jaoks; ja abi pole ka selle registri CD-ROM-versionist, sest see ei võta arvesse sõnade järjekorda. See hooletus – et mitte öelda kontseptuaalne segadus – filosoofia kõige levinuma bibliograafilise tööriista poolt võib osutada, et peavoolu filosoofia ei ole „ajaloofilosoofia” tähendust kunagi mõistnud piisavalt hästi, et eristada seda kontseptuaalselt filosoofia ajaloost. Siiski avaldas ajakiri *History and Theory* kuni 1987. aastani bibliograafilisi ülevaateid ajaloofilosoofia-alastest publikatsioonidest, sealhulgas ajakirjaartiklitest. Diakrooniliselt saab eristada kolme perioodi. Aastail 1969–1977 ilmus igal aastal keskel läbi 130 artiklit, väikese standardhääbega 0,08. Siis, aastail 1978–1982, tõusis see arv 46% võrra keskmiselt 190 artiklini aastas (ühe suurema hääbega 1982. aastal, mille kohta on kataloogitud kõigest 112 avaldatud artiklit). Edasi, 1983–1987 tõusis see arv veel 32%, keskmiselt 250 artiklini aastas.³ Ma olen valmis kihla vedama kogu summa peale, mis kuluks edasiste selliste bibliograafiate kirjastamiseks, et 1990. aastail jätkus sel alal ilmunud artiklite arvukuse kasv veelgi hoogsamalt. Ajaloofilosoofiliste artiklite arvukuse kasvu määr on enam kui võrdne teadusfilosoofiliste artiklite omaga. „The Philosopher’s Indexi” järgi avaldati aastail 1969–1977 keskmiselt 131 teadusfilosoofilist artiklit aastas. Ajavahemikus 1978–1982 suurenes see keskmine 146 artiklile aastas – kõigest 11% võrra. 1983–1987 püsis aastas keskmiselt ilmuvate teadusfilosoofiliste artiklite arv napilt 139 peal. Ajaloofilosoofilised artiklid andsid nii absoluutarvu kui ka kasvumäära poolest silmad ette akadeemiliselt kõige tunnustatumale metadistsiplinaarsele valdkonnale filosoofias, teadusfilosoofiale. Ent täpselt nagu raamatud – ja sama märkimisväärselt erandiga, mille moodustab *History and Theory* –, hajuvad ka

avaldatud ajaloofilosoofilised artiklid paljudesse filosoofia-, ajaloo-, politoloogia-, sotsioloogia- ja kirjandusajakirjadesse.

Ma kahtlustan, et see hävingu ja hukatuse tunne, mis mõningaid ajaloofilosoofe valdab, peegeldab ajaloofilosoofia *akadeemilist staatust* ja mitte tegelikku (õitsval järjel) uurimistööd, kirjastustegevust ega lugejaskonna nõudmist. Interdistsiplinaarne hajutatus teeb tavaliselt administratiiv-akadeemilises plaanis nõrgaks. Ühe tähelepanuväärse sümptomina annab sellest märku nõudmise puudumine vastava ala akadeemiliste uurijate järele. 1990. aastatel leidis Ameerika Filosoofiaühingu, Ameerika Politoloogiaühingu ja Ameerika Ajaloouhingu tööpakkumiste seas kõigest kaks sellist, kus soovitavaks spetsialiseerumisevallaks oli märgitud ajaloofilosoofia. Teadmiste lahterdamine akadeemiliste teaduskondade kaupa on üsna meelevaldne ja päris kahjulik niisugustele uurimisprogrammidele, mis akadeemilise administraatori silmis mõjuvad interdistsiplinaarsetena. Psühholoog Nelson E. Bingham on märkinud, et interdistsiplinaarsed grupid toimivad väljaspool selliseid traditsioonilisi struktuure nagu kõrgkoolide administratiivüksused ja raamatukogude aineliihtuse meetodid. See kõrvalseisja staatus moodustab ühise vastupanuvälja, mille pinnal mitmesugustel gruppidel on tulnud funktsioneerida. Seega on akadeemiline keham avaldanud igale uuele interdistsiplinaarsele organismile vastupanu, otsekui oleks see sissetungiv viirus. Uusi lähenemisviise uurimistöele, teooriale ja teadmiste rakendamisele on võetud ja neile on reageeritud nii, nagu kujutaksid need ohtu kogu kehtivale distsipliinidestruktuurile.⁴

See vastupanu jätkub hoolimata sellest, et tunnustust on leidnud interdistsiplinaarsete uurimuste uuenduslik ja loov panus ning neis osalevate üliõpilaste parem intellektuaalne ettevalmistus.⁵

Raamatus „The Oxford Companion to Philosophy” – arvatavasti parimas ühekõitelis-

³ *History and Theory*, Bibliography of Works in the Philosophy of History, 1962–1965, ja Bibliography of Signed Works by Elie Halévy, Beiheft 7 (1967); *History and Theory*, Bibliography of Works in the Philosophy of History, 1966–1968, Beiheft 10 (1970); *ibid.*, 1969–1972, Beiheft 13 (1974); *ibid.*, 1973–1977, Beiheft 18 (1979); *ibid.*, 1978–1982, Beiheft 23 (1984); ja *ibid.*, 1983–1987, Beiheft 28 (1989).

⁴ N. E. Bingham. Organizational Networking: Taking the Next Step. – *Interdisciplinary Studies Today*. Toim. J. Thompson Klein, W. G. Doty. Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 1994, lk. 86. Nende akadeemiliste piirangute ületamise strateegiate kohta vt. B. A. Casey. The Administration and Governance of Interdisciplinary Programs, *ibid.*, lk. 53–67.

⁵ G. E. Miller. The Meaning of General Education: The Emergence of Curriculum Paradigm. Teachers College Press, New York, 1988. Akadeemiline teaduskondadeks jagunemine ei põhjusta mitte üksnes tähtsate uurimisprogrammide kahe silma vahele jäämist, vaid ka vigu. Nii näiteks jõudsid siirdemajandusi uurivad ▶

ses teatmeteoses nüüdisaegse filosoofia kohta – on Alan Lacey liigitanud ajaloo filosoofia koos õigusfilosoofia, haridusfilosoofia ning sotsiaalfilosoofiaga päris filosoofia äärealale, kuivõrd need on seotud spetsiifiliste teaduste konkreetsete probleemidega. Järjekindlusest on ta samas liigitanud teadusfilosoofia koos epistemoloogiaga otse filosoofia sisimasse tuuma, mis tegeleb teadmise tingimustega.⁶ Lacey mudel esitab õigesti enamiku inglise ja ameerika filosoofiateaduskondade sotsioloogilist struktuuri: milliseid filosoofe usutakse olevat „sees” (Lacey sõnul tuumas) ja millistel on akadeemilise töö ja ametikoha leidmisega raskusi (s. t. nad asuvad Lacey sõnul äärealal). See perspektiiv on aga siiski sotsiaalne konstruktioon, mis maailma struktuuri ei peegelda. Ajaloo-, teadus-, majandus- ja õigusfilosoofia huvituvad päris selgesti oma distsipliinide episteemilistest ja metafüüsistest aspektidest. Kui teadmisepirukat oleks teisiti lahti lõigatud, siis oluksid teistsugused ka need viilud, mida praegu keskseks ja perifeerseks peetakse. Oletagem näiteks, et filosoofia-, ajaloo-, politoloogia- ja sotsioloogiategaduskonnad sulandataks kokku üheksainsaks sidusaks teaduskonnaks, mis oleks pühendatud ühiskonna analüüsimisele (tudengite ettevalmistamisel avalikuks ja kodanikeluks oleks see sama pragmaatiline ja mõistlik nagu Briti riigiametnikele ettevalmistuseks mõeldud PPE (filosoofia, poliitika, majandus). Niisuguses teaduskonnas saaksid keskseks ajaloo filosoofia ja sotsiaalteadused ning puhas metafüüsika nihkuks äärealale.

Nicholas Rescher on filosoofiliste taksonoomiate ajalugu vaadeldes märkinud, et sõltumatu filosoofiavaldkonnana tõusis ajaloo filosoofia esile pärast Fichte, Schellingi ja Hegeli antud tõuet. Aastail 1890–1920 peeti vähemalt Suurbritannias (1910. aasta „Encyclopedia Britannica” järgi) ajaloo filosoofiat koos sotsiaali- ja poliitikafilosoofiaga üheks eetika haruks.⁷

Rescher märgib, et ühe ülikoolikursuste ja erialajakirjade ülevaate järgi aastast 1980 kuulub „ajaloo-/ajalookitajuse filosoofia” koos teiste filosoofiliste metadistsipliinidega, nagu looduse- ja ühiskonnateaduste filosoofia, matemaatika- ja loogikafilosoofia jne., filosoofilisse alavaldkonda „Artefaktid: saadused”.⁸ Siiski Rescher hoiatab, et filosoofia alajaotuste arvu suure kasvu tõttu „institutionaalne filosoofia on muutunud võimetuks esindama filosoofiat ennast”⁹.

Lisaks ei võimalda kõrghariduse institutsionaalne ülesehitus ajaloo filosoofiale spetsialiseerumiseks ka majanduslikke stiimuleid. Akadeemilise filosoofia kesksete kildkondade seisukohalt on õigus- ja haridusfilosoofid sama marginaalsed kui ajaloo filosoofidki, ent neid on siiski õnnistatud sõltumatute rahaliste vahenditega, sest mõlemad võivad alternatiivina filosoofiateaduskondadele saada tööd ka vastavates ametikoolides. Et õigusteaduse kraad on Ühendriikides üksnes kraadiõppe kraad, õpivad paljud tulevased Ameerika õigusteadlased bakalaureuseõppes filosoofiat või politoloogiat ja tekitavad nõudlust õigusfilosoofia, jurisprudenti ja riigiõiguse kursuste järele. Et õigusteaduskonna õppejõudude palgad on vähemalt Ühendriikides kõrgemad kui filosoofia õppejõudude omad, siis on akadeemilistel filosoofidel, eriti sellistes valdkondades nagu eetika ja poliitikafilosoofia, tugev majanduslik stiimul õhutada eneses huvi õigusfilosoofia vastu. Kõrgemad palgad kujundavad õigusfilosoofia ümber kodanliku auväarsuse aura, mis kaltsakproletaarlasest ajaloo filosoofial sootuks puudub. See nähtus on vähemalt kolm sajandit vana: 18. sajandi alguse suur ajaloo filosoof Giambattista Vico püüdis asjatult oma tähtsaid avastusi ajaloo filosoofia ja hermeneutika alal ära kasutada, et hankida enesele Rooma õiguse õpetooli Napoli ülikoolis. Ent keskklassi soliidus jäi juba siis ajaloo filosoofidele kättesaamatuks, ja Vico pojast sai kurjategija.

► majandusteadlased ilmselt valedel järeldustel, tegid ja jagasid katastroofilisi tegevusanalüüse ning soovitusi, sest nad ei suhelnud politoloogide ega Ida-Euroopa sotsioloogide ja ajaloolastega. Samamoodi teevad vigu ka epistemoloogid ja ajaloolased, sest nad ei suhtle omavahel. Epistemoloogid ei mõista ajaloolise teadmise loomust, ajaloolased aga ei oska oma tegevuse loomuse analüüsimisel kasutada kättesaadavaid analüütilisi vahendeid. Sarnastele tulemustele jõudis teaduse ning teadusajaloo ja -filosoofia vaheliste suhete osas: N. Jardine. *The Scenes of Inquiry*. Oxford University Press, Oxford, 1991, lk. 225–239.

⁶ A. Lacey. *Maps of Philosophy*. – *The Oxford Companion to Philosophy*. Toim. T. Honderich. Oxford University Press, Oxford, 1995, lk. 927–929.

⁷ N. Rescher. *A System of Pragmatic Idealism, Vol III: Metaphilosophical Inquiries*. Princeton University Press, Princeton, 1994, lk. 135–151. Rescheri taotluseks on näidata, et konsensus ei kuulu filosoofia eesmärkide hulka, sest erinevalt teadusest on sellele valdkonnale olemuslikult omane arutleda oma eesmärkide üle.

⁸ *Ibid.*, lk. 148–149.

⁹ *Ibid.*, lk. 147.

Ajalooteaduskondadel pole rohkete ametikohtade ja rahadega üle külvatud ametikoole ega vähemasti kalduvust kulutada oma piiratud ressursse põhikohaga töötavate filosoofide peale. Mõningate akadeemiliste ajaloo- ja filosoofiateaduskondade kultuur on ajaloo- ja filosoofia suhtes vaenulik. Mõned enda arvates analüütilist traditsiooni järgivad liigagarad ja mitte just kõige peenekoelisema mõtlemisega filosoofid on omandanud refleksiivselt eitava suhtumise märksõnasse „ajalugu”, arvatavasti mingi põlvkondadevahelise posttraumaatilise stresshäire tagajärjel, mille on esile kutsunud analüütilise filosoofia alusepanijate algne heitlus Mandri-Euroopa varasema filosoofilise *establishment*’i, selle autoritaarsete hegeliaanlike ja tomistlike traditsioonide ja nendega kaasneva reaktsioonilise tegevuse vastu. Muidugi ei ole ajaloo- ja filosoofia ajaloo rohkem ühist kui kõigil teistelgi metadistsiplinaarsetel filosoofia harudel, nagu teadus- või õigusfilosoofia, ent nagu näitab „The Philosopher’s Index”, on nende segiajamine tavaline.

Akadeemilise ajalooteaduse kultuur ei ole ajaloo- ja filosoofia suhtes sugugi vastuvõtlikum kui akadeemilise filosoofia oma. Peter Novick on märkinud, et 1930. aastatest kuni 1960. keskpaigani pühendati aeg-ajalt Ameerika Ajalooühingu istungeid ja American Historical Review’s ilmuvaid artikleid „historioloogilistele” küsimustele, nagu ta väljendub. Kuuekümnendate keskpaigast kuni kaheksakümnendate lõpuni olid sellised diskussioonid Ameerika ajaloolaste tähtsaima ühingu päevakorrast ja tema ajakirja veergudelt kadunud. Novick tsiteerib Michael Kammeni ütlust, et ajaloolased suhtuvad epistemoloogiasse või ajaloo- ja filosoofiasse „läbinisti ükskõiksest”. Novick pakub sellele kaht seletust. Esiteks, „asjaomased küsimused on liiga põletavad, et neid puudutada – või igal juhul ohtlikult lõhestavad juba niigi piisavalt killustunud kogukonnas”.¹⁰ Novick annab mõista, et ajaloolased vaikivad maha elutähtsaid küsimusi, mis võiksid episteemilistel murrangujoontel lõhenemisi tekitada. History and Theory asutamine tähendas, et „mure ajaloo- ja teaduse kognitiivsete aluste pärast suruti esoteerilise huvina ametlikult getosse”.¹¹ Teiseks „püsis asjalik, antiteoreetiline ja antifilosoofiline objek-

tivistlik empirism, mis on alati olnud Ameerika ajaloolaste valitsev seisukoht, jätkuvalt väga võimsana”¹². Novicki kaks seletust ei mõju kuigi järjekindlalt: kui vanamoeline empirism on endiselt nii võimas, miks siis on historiograafiline kogukond killustumise äärel? Psühhoanalüütilik võiks tõlgendada naiivset empirismi omamoodi kaitsemehhanismina algse, tõrjutud konflikti vastu. Ajalookirjutuse epistemoloogia tõrjumine võib seletada ka mõningate ajaloolaste vaenulikkust ajaloo- ja filosoofia suhtes. Seda tajutakse pigem ohuna, millele tuleb vastu astuda, kui tähtsusetu filosoofilise huvina, mida võib eirata. Ent minu arvates vihjab see veel ühele lõhele ajalookirjutuses – nimelt lõhele kõigi ajaloolaste jaoks ühiste universaalsete meetodite ja kriitilise ajalookirjutuse killustumise vahel omavahel vaenutsevateks koolkondadeks. Allpool pakun välja, et üks ajalookirjutuse filosoofia tulevase ülesandeid peaks olema arusaamine sellest universaalse ja koolkondliku eristusest historiograafias. Hetkel märgime lihtsalt ära, et selline jagunemine on olemas ja et see valmistab ajaloolastele piisavalt ebamugavust, et selle olemasolu eitada.

Veel üheks ajaloo- ja filosoofia akadeemilist marginaliseerumist mõjutavaks teguriks on akadeemilise uurimistöö tsentraliseerumine ja homogeniseerumine akadeemiliste turgude oligopoolsete ja monopolistlike struktuuride tagajärjel. Uute õppejõudude palkamise turul domineerivad Ühendriikides käputäie oligopoli moodustanud ülikoolide, Suurbritannias kahe ülikooli, Prantsusmaal üheainsa kõrgkooli lõpetanud, ja nii edasi. Niisuguste turutingimuste juures näib, et väheste, riiklikku turu võistlejate väljatõrjumise teel kontrollivate teaduskondade isikkoosseis kipub määrama ja homogeniseerima akadeemilist uurimistööd. Niisuguseid akadeemilisi oligarhe/mandariine/paruneid/aparatšikuid (terminoloogia on eri maades erinev), kes oleksid tundnud huvi ajaloo- ja filosoofia vastu, on olnud üsna vähe. Praegu ei meenu mulle poolt tosinatki potentsiaalset oligarhi, kelle professionaalsed huvid oleksid seotud ajaloo- ja filosoofiaga, sõltumata sellest, kas nad on seda avalikult väljendanud ja juhendanud sel alal väitekirju.¹³ Ajaloo- ja filosoofiks pürgijad võivad muidugi üritada väitekirja kirjutada

¹⁰ P. Novick. *That Noble Dream: The „Objective Question” and the American Historical Profession*. Cambridge University Press, Inglismaa, Cambridge, 1988, lk. 593.

¹¹ *Ibid.*

¹² *Ibid.*, lk. 593–594.

¹³ Nende karjääri kaitsmise huvides hoian nende identiteedi enda teada.

niisuguste ajaloo filosoofide juhendamisel, kes pole oligarhid, ent on vähe tõenäoline, et neil akadeemilistel filosoofidel oleks kogemusi kraadiõppurite uurimistöö juhendamisel või et nende koduteaduskonnad provintsiülikoolides toetaksid uurimistööd, mis ei seostu teiste teaduskonnaliikmete huvidega (kes võivad vabalt olla veendumusel, et nende distsipliini – kui mitte kogu maailma – tulevik sõltub nende isiklikust staatusest oma teaduskonnas); ja lõpuks on garanteeritud, et oligopoli mitte kuuluvas haridusasutuses omandatud kraad koos erialaga, mis peavoolu tööandjate silmis on marginaalne, tekitab pärast lõpetamist tõsisemaid probleeme akadeemilise töö leidmisel.

Niisiis on marginaalsus- ja allakäigutunde levik akadeemilisel ajaloo filosoofide seas suures osas akadeemiline nähtus, mis peegeldab institutsionaliseerunud filosoofia ja ajalookirjutuse vigu ja nõrkusi, mitte aga langust tegeliku uurimistöö mahus, avalikkuse huvis selle valdkonna vastu ega sellealaste probleemide ja teemade tähtsuses. Õigupoolest on päris hämmastav, et nii väheste majanduslike või sotsiaalsete stiimulite juures ikkagi nii palju uurimistööd tehakse. Teisisõnu, mis puudutab tõesti tähtsaid asju – uurimistööd, publitseerimist, lugejaskonda, tõelist filosoofilist tähtsust ja huvitavat ainet –, siis pole ajaloo filosoofia kunagi olnud paremas vormis, ning ta kasvab ja laieneb pidevalt. Mis puudutab tähtsusetuid asju – karjääre, ametikohti, väikest akadeemilist territooriumi ja upsakaid akadeemilisi oligarhe –, siis peegeldavad ajaloo filosoofia probleemid osaliselt praeguse akadeemilise süsteemi vajakajäämist.

Siiski pean ma seda kõike tõtt-õelda kitsarinnaliseks ja lõppkokkuvõttes tähtsusetuks. Tähtis küsimus on see, kas ajaloo filosoofia vastu tuntava huvi langusele leidub häid seesmisi põhjendusi. Kas see valdkond on ennast ammendanud, nagu on oletanud Arthur Danto?¹⁴ Danto väitis, et ajaloo filosoofia on tihedalt seotud loogilis-positivistliku uurimisprogrammiga. Seetõttu tähistas selle programmi lagunemine ka ajaloo filosoofia lõppu. Danto väidab, et 1970.

aastate keskepaigaks „ei olnud kogu analüütilisel ajaloo filosoofial – nagu ka tema sugulasel verifitseeritavusprintsipiil – enam niigi palju eluvaimu sees, et tahta surra”¹⁵. Ent Danto põhiline eksitus on siin see, et ta ajab filosoofilise koolkonna, filosoofiliste probleemide lähenemise viisi segamini probleemide endiga. Filosoofiliste koolkondade, nagu neoplatonismi, kantiaanluse, loogilise positivismi jne. asemele tulid uued koolkonnad sellepärast, et mõned nende põhilistest eeldustest osutusid ekslikuks või väheusutavaks, või siis viljatuks selles mõttes, et ei suutnud genereerida huvitavaid uurimisprogramme. Isegi nii näib siin kehtivat Abba Ebani torge, et „poliitikas on surmajärgne elu olemas”: filosoofilised perspektiivid ei kao niisama lihtsalt, vaid kipuvad uues kuues, osana uuest sünteesist tagasi tulema. Kuigi filosoofilised koolkonnad vahetavad üksteist välja, võivad mõned filosoofia põhiprobleemid kõik need muutused üle elada. Näiteks mõned eetika kõige tähtsamad probleemid on elanud üle huvi kadumise vooruse-eetika vastu, seejärel utilitarismi languse ning lõpuks meie kaasaegse tagasipöördumise vooruse-eetika juurde. Muidugi tõlgendab iga filosoofiline lähenemine põhiprobleeme, mida ta püüab mõista ja lahendada, omamoodi, ent probleemid ise tõusevad sageli uuesti esile või püsivad edasi uues kuues ka siis, kui lähenemisviis muutub. Kui Danto 20. sajandi teise poole alguses ajaloo filosoofiasse oma panuse andis, hõlmas analüütiline ajaloo filosoofia uurimisprogrammi, mis vaidlustas Carl Hempeli katusseaduse mudelit [*covering-law model*]¹⁶. Ent samastada vaidlust katusseaduse mudeli üle, mis muutus aegunuks tänu analüütilise teadusfilosoofia tähelepanuväärsele arengule,¹⁷ ajaloo filosoofiaga *en masse*, on sama mõistlik kui väita, nagu oleks Aristotelese otsustav kriitika Platoni idealismi aadressil tõestanud, et ontoloogia põhiküsimused on irrelevantsed, mitte lihtsalt toonud päevavalgele nende üht liiki vastuse nõrkuse. Küsimus sellest, mis ikkagi moodustab seletuse ajalooteaduses, püsis edasi sellest hoolimata, et selle küsimuse loogilis-po-

¹⁴ A. Danto. The Decline and Fall of the Analytic Philosophy of History. – A New Philosophy of History. Toim. F. Ankersmit ja H. Kellner. Reaktion Books, London, 1995, lk. 70–85. Vrd. A. Tucker. Contemporary Philosophy of Historiography. – Philosophy of the Social Sciences, 27 (1997), lk. 102–129.

¹⁵ A. Danto. The Decline and Fall of the Analytic Philosophy of History, lk. 72.

¹⁶ „Katusseaduse mudeli” ehk deduktiiv-nomoloogilise teooria kohaselt loetakse mingi nähtus seletatuks, kui teda kirjeldavad väited tulenevad loogiliselt üldistest seaduspärasustest ja algtingimustest. Vt. C. G. Hempel. Üldiste seaduspärasuste funktsioon ajaloos. – Akadeemia 1994, nr. 11, lk. 2309–2325. Toim.

¹⁷ Head ajaloolis-filosoofilist ülevaadet seletuse-teemalisest vaidlusest vt. B. van Fraassen. The Scientific Image. Clarendon Press, Oxford, 1980, ptk. 5.

sitivistlik vastus heideti kõrvale. Seda tõendavad 1980. ja 1990. aastate debad narratsiooni ja tõlgenduse üle.

Küsimus pole selles, kas ajaloofilosofia põhiprobleemid edasi püsivad – seda teevad nad selgesti –, vaid kas nad on ikka veel meie kaasaegsete filosoofiliste ja historiograafiliste huvide seisukohalt *relevant*sed. Rescher on oletanud, et filosoofia alavaldkonnad kaovad kas väljatõrjumise läbi, kui need filosoofiast välja rändavad (nagu see juhtus füüsikaga 17. ning poliitökonoomia ja psühholoogiaga 19. sajandil), või siis hävitamise teel, kui väidetakse, et vastava filosoofia alavaldkonna kasutatavad terminid on tühjad (näiteks loogilis-positivistlikud [või heideggeriaanlikud] katsed hävitada metafüüsikat¹⁸). Ajaloofilosofia ei ole ilmselt muutunud teaduseks ega saa seega olla „välja tõrjutud”. Ajaloofilosofia „hävitamiseks” oleks vaja üldist õigeksvõttu, et ajalookirjutus on enesestmõistetav ja algeline ega nõua seega filosoofilist uurimist; või et ajalookirjutuslikku teadmist ei ole olemas ja seega puudub ajalookirjutuse filosoofia aine. Kumbki väide ei ole usutav. Jardine on märkinud, et uurimisvaldkond, distsipliini moodustavate küsimuste kogum lakkab olemast reaalne kas siis, kui selle eeldused on muutunud, või kui see muutub mõistetamatuks, sest seda küsimust on võimatu tõsiselt käsitleda.¹⁹ Eeldused, millest lähtuvad ajalugu puudutavad küsimused – näiteks et ajalooline teadmine on olemas, et ajaloolased seletavad ajaloolisi sündmusi ja et ajalookirjutus teeb teatavaid metafüüsilisi oletusi –, ei ole muutunud. Ajaloofilosofia küsimuste käsitlemiseks on minu arvates vaja, nagu ikka, ajalookirjutuse hoolikat ja ranget analüüsi, mis võtaks arvesse epistemoloogia, teadusfilosofia ja, nagu ma allpool näitan, õigusfilosofia viimaseid saavutusi.

See, mis peab paika ajaloofilosofia puhul, ei pea tingimata paika konkreetsete ajaloofilosofia koolkondade puhul. Nagu ma hiljem näitan, muutusid mõned ajaloofilosofia loogilis-positivistliku uurimisprogrammi põhieeldused – eeskätt keele ja maailma suhte ning teaduslike

teooriate olemuse kohta – ja see uurimisprogramm kaotas oma relevantsuse.

Ajaloofilosofiat nagu teisigi filosoofia alavaldkondi, näiteks epistemoloogiat või teadusfilosofiat, tuleks iseloomustada pigem tema probleemide kui mõne konkreetse probleemidele lähenemise viisi kaudu. Seega on ajaloofilosofid sõltumata akadeemilisest teaduskondlikust kuuluvusest või mittekuuluvusest need, kellel on olnud vastavate probleemide kohta midagi olulist öelda. Selle artikli ülejäänud osa on pühendatud nende probleemide edasisele selgitamisele ja ühele mitteväljastavale lähenemisviisile, mida nende käsitlemiseks võib pakkuda.

II. Substantiivne ajaloofilosofia

Filosoofiline mõtlus ajaloo üle sai alguse substantiivses vormis. Ideaaltüübina esitab substantiivne ajaloofilosofia kogu „olulise” ajaloo mudeli, mis seletab ajaloolist muutust ja projitseeritakse tulevikku, et avastada ajaloo tähendust.²⁰ Püüd tegelda inimese päritolu ja saatuse probleemidega tõi substantiivse ajaloofilosofia religiooni, eriti selle judaistlike ajalooliste vormide huvi-orbiiti (või pigem hoidis seda seal).²¹ Sarnasus religiooniga vihjab otsekohe, et vaevalt saab see olla vastuvõetav viisakas akadeemilises filosoofide ringkonnas, küll aga on sellele tagatud kestev mitteakadeemiline populaarsus. Eriti kõrgeks tõuseb nõudmine substantiivse ajaloofilosofia järele ajalooliste muutuste perioodil. Pärast 1989. aastat kummutati oletus, nagu oluks Toynbee viimane substantiivne ajaloofilosof.²² Kohe, kui aastail 1989–1991 hakkasid toimuma „piibellike” mõõtmetega radikaalsed ajaloolised muutused, tekkis ka õitsev turg substantiivsele ajaloofilosofiale. Nõudmist selle järele rahuldasiid akadeemilised politoloogid. Nagu Samuel Huntington on osutanud, on Harvardi Ülikooli riigiteaduste osakonnast saanud substantiivse ajaloofilosofia ülemaailmne keskus.²³

Marksismi kadumine Ida-Euroopa ülikoolidest koos neile ühiskondadele osaks langenud

¹⁸ N. Rescher. A System of Pragmatic Idealism, lk. 143–146.

¹⁹ N. Jardine. The Scenes of Inquiry, lk. 11–93.

²⁰ A. Tucker. Philosophy of History – Substantive. – A Global Encyclopedia of Historical Writing. Garland, New York, 1998, II, lk. 709–712.

²¹ K. Löwith. Meaning in History. University of Chicago Press, Chicago, 1970.

²² W. Dray. La Philosophie de l'histoire. Éditions de l'Université d'Ottawa, Ottawa, 1981, lk. 79–87.

²³ S. P. Huntington. Political Conflict after the Cold War. – History and the Idea of Progress. Toim. A. M. Melzer et al. N.Y. Cornell University Press, Ithaca, 1995, lk. 137–154.

tohutute ajalooliste muutustega tekitas vaakumi, mille täitis kiiresti Martin Heideggeri, Francis Fukuyama ja Huntingtoni enda substantiivne ajaloo filosoofia. Pessimistid, kes näevad üksnes lagunemist ning korra ja tähenduse kadu globaalses majanduses, mida nad ei suuda mõista ja millega nad ei suuda ühineda, võtavad omaks Heideggeri kõleda nägemuse olemise devolut-sioonilisest ajaloost, mis eemaldab inimkonna eelsokraatilisest ilmutatusest. Marksism – nagu piibellik prohvetluski – eraldas need, kellele ajaloos oli määratud saada võitjateks, nendest, kes olid määratud kaotajaiks, ning juhatas sellise analüüsi omaks võtnud oportunistid võitjatega ühinema.

Võib paista, et sedasama teeb ka Fukuyama. Poliitiliselt oportunistlikud akadeemikud, kes olid teeninud leiba vana ideoloogia jutlustamisega, võivad leida, et lihtsam on pöörduda uue ideoloogia usku kui ülepea igasugune ideoloogiline orientatsioon kaotada. Ja lõpuks need, kelle silmis alaväärtusliku enesekäsituse kandmise teeb kergemaks usk, et leidub selliseid, kes on määratud veelgi suuremasse viletsusse, tõmba-vad piiri „tsiviliseeritud” Lääne ja „Barbaaria” vahele, mis laiub nende elupaigast vahetult ida pool. Nemat meenutavad mulle alati Švejki filosoofilist tõdemust, kui ta kuulutas, et Aasia algab Karlínist (ühast Praha tööstusrajoonist). Kas Huntington sellest endale aru andis või ei, taaselustas ta tegelikult elava, ent tulutu debati Euroopa kultuuriliste piiride üle, mis oli Austria-Ungari intellektuaalide ja kirjanike seas kestnud palju aastakümneid.

Senikaua kui inimesed usuvad, et nad võivad ajaloo tähendust tundma õppida, ja kuni toimub radikaalseid ajaloolisi muutusi, on olemas ka substantiivne ajaloo filosoofia. Substantiivne ajaloo filosoofia kaob alles siis, kui inimesed mõõnavad, et ajalool ei ole tähendust (ehkki nende endi individuaalsel elul võib olla väga erinevaid tähendusi) – metafoorselt väljendudes alles siis, kui inimesed loobuvad *Götterdämmerung*’i pidamisest ajaloo taustmuusikaks ja lepivad eluga, mis koosneb väikestest ja lühikestest *Gymnopédie*’dest ja *Gnossienne*’idest²⁴. Ent hoolimata substantiivse ajaloo filosoofia jätkuvast populaarsusest kahtlen ma, kas sellel oma problemaatilise epistemoloogia tõttu on lootust saada intellektuaalselt auväärseks. Se-

dalaadi tõendusmaterjal, mida ajaloolased ja sotsiaalteadlased oma väidete toetuseks välja pakuvad, ei ole piisav hindamaks substantiivsete ajaloo filosoofide märksa hõlmavamaid väiteid. Kui substantiivne ajaloo filosoofia ei taha jääda pelgalt spekulatiivseks, kõikudes utoopiliste visioonide ja apokalüptiliste realiteetide vahel, siis peab see leidma ligipääsu niisugusele tõendusmaterjalile, mida kriitiline ajalookirjutus pakkuma ei küüni.

Kuidas saaks keegi väita, et niisugune ligipääs on võimalik? Me saame teadmisi maailma asjadest „objektiivselt” oma meelte vahendusel, ja teadmisi iseendast „objektiivselt” selle kaudu, mida me teeme ja mida teised meile me endi kohta ütlevad. Aga me hangime teadmisi enesest ka „subjektiivselt”, eneseteadvuse vahendusel. Ehkki teaduslik teadmine on objektiivne, tundub see teine, subjektiivne ja vahetu teadmiseliik meile sageli kindlam. Kui me suudaksime kuidagi viisi hankida ajaloo kohta selliseid teadmisi, mis sarnaneksid meie eneseteadvusega, siis oleks meil käes kindel teadmine ajaloost ja selle tähendusest, ilma et oleks vaja tugineda kriitilisele ajalookirjutusele. Niisugune teadmine saaks võimalikuks, kui õnnestuks ületada vahe substantiivse ajaloo filosoofia ja ajaloolise protsessi vahel, nii et substantiivne ajaloo filosoofia saaks enesest teadlikuks osaks ajalooprotsessist. Nagu Nathan Rotenstreich on üelnud: „Vico ja tema mõtteliini jätkajad, kaasa arvatud Hegel, Marx, Croce ja Collingwood, on püüdnud põhistada ajaloolise teadmise võimalikkuse enese subjekti ja objekti identsusele.”²⁵ Rotenstreich ise arutles, et ehkki ajalooline protsess ja historiograafiline refleksioon on kaks eri asja, võib öelda, et objekt (ajalooline protsess) sisaldab eneses subjekti (historiograafilist refleksiooni):

„Ajalooline teadmine on seotud hetkelise, püsimatu perspektiiviga ega ole seetõttu kaitstud igikestva protsessi eest, mis nii-öelda kustutab iga antud perspektiivi ja teeb selle enda osaks. [– – –] ajalooline teadmine maksab oma fundamentaalse perspektiivi eest teatavat hinda – nimelt sellega, et ei suuda säilitada selget erisust iseenda ja selle vahel, mida tema abil ja temas teada saadakse. [– – –] Ajaloolise teadmise objektiivsusel puudub vundament – sest sel puudub minimaalne objektiivsus, s. t. teadja ja teadmise stabiilne eristamine.”²⁶

²⁴ Viide Erik Satie loodud muusikalistele lühivormidele klaveril (vastandatud siin Wagneri ooperile „Jumalate hukk”). *TLK*.

²⁵ N. Rotenstreich. *Between Past and Present*. Yale University Press, New Haven, 1958, lk. 38–39.

²⁶ *Ibid.*, lk. 42–43.

Aga isegi kui Rotenstreichil oleks õigus ja substantiaalsel ajaloo filosoofial õnnestuks end ajaloolisele protsessile allutada, sellega üheks tervikuks sulanduda, ei paku see siiski veel eneseteadvusega sarnanevat kindlat teadmist ajaloost. Selle asemel peegeldaks substantiivne ajaloo filosoofia siis üksnes oma ajastut, mitte ajalugu tervikuna. Võimaks väita, et see on midagi enamat kui kohalik ajalooteadvus, peavad substantiivsed ajaloo filosoofid kinnitama, et asuvad ajaloolises protsessis privilegeeritud positsioonil: „Täieliku tõe võib kätte saada ainult niisuguse oleviku vaatenurgast, mis ei lakka kunagi olemast olevik, s. t. ajaloo lõpust.”²⁷ Protsessi lõpus on lihtsam eristada selle suunda ja tähendust, kui seda on. Seetõttu on substantiivsed ajaloo filosoofid heebrea prohvetitest Hegeli ja Marxi kaudu kuni Fukuyamani olnud sunnitud oma spekulatsioonide õigustuseks tooma substantiivsesse ajaloo filosoofiasse sisse tugevaid apokalüptilisi teemasid. Kummatigi ei suuda ükski substantiivne ajaloo filosoofia tõestada oma väidet aegade lõpus viibimise kohta muuga kui substantiivse ajaloo filosoofia endaga, mis tähendab selgesti tõendamist tõendatava kaudu: epistemoloogia usaldusväarsus sõltub metafüüsikast, mis tugineb epistemoloogiale, ja nii edasi ja nii edasi.²⁸ Vähemalt seniajani on maailma lõpp jäänud silmapiiriks, mis pidevalt eest ära nihkub, kui me talle läheneme; ja ükski substantiivne ajaloo filosoof ei ole veel asunud privilegeeritud positsioonis, mis lubaks tal olla ajaloo enda eneseteadvus, ehkki parimad neist (nagu Püha Augustinus, Ibn Khaldun, Hegel, Marx, Fukuyama) peegeldavad oma kohalikku ajalooteadvust.

Alternatiivina võib olla võimalik väidelda substantiivse ajaloo filosoofia poolt ilma kinnitamata, et elatakse maailma lõpus, vaid väites selle asemel, et ajalugu on illusoorne, et tõeliselt olulised asjad ei muutu, et olevik jääb alati olevikuks. Sedalaadi substantiivne ajaloo filosoofia pelgalt nendib, et *plus ça change, plus c'est la même chose*²⁹. See mõte võib osutada eriti lohutavaks kiire ajaloolise muutuse ajal. Sellesse staatilise ajaloo koolkonda kuuluvad tsüklilised ajaloomudelid ja Huntingtoni idee kokku põrkavatest tsivilisatsioonidest. Ent need mudelid

pole sugugi veenvamad kui Hegeli jt. omad, sest muutuseaegadel tõuseb esile küsimus ajaloo tähendusest; vastamise asemel aga tulevad need mudelid välja konteksti eitamisega, milles see küsimus esile tõuseb. Mõne säärase mudeli, näiteks Huntingtoni oma puhul saab empiiriliselt tõestada, et see on väär, demonstreerides, et nende väidetavat järjepidevust tegelikult ei esinenud. Teised on irrelevant, sest keskenduvad ajaloo muutumatutele aspektidele, mis ei heida valgust nendele ajaloo aspektidele, mis inimestele mõistatuslikuks jäävad. Kolmandaid on raske tõsiselt käsitleda – nagu Heideggeri seisukohta, et ajalugu koosneb kolmest staadiumist: metafüüsika-eelne staadium, millest me ei saa rääkida, praegune metafüüsiline ajastu, mida me seestpoolt ei suuda mõista, ja tulevane metafüüsika-järgne ajastu, mille kohta võime üksnes ootusi-lootusi välja töötada.

Ma järeldan, et substantiivsetel ajaloo filosoofidel ei ole vahetut teadmist ega arusaamist ajaloost – või vähemalt ei suuda nad ette tuua niisuguseid tõendeid, mis nad intellektuaalselt tõsiseltvõetavaks teeks. Filosoofid nagu kõik teisedki pääsevad ajaloole ligi üksnes ajalookirjutuse kaudu. Need ajaloo filosoofid peavad paratamatult tegelema ajalookirjutusega (ehk ligikaudu sellega, mida kirjutavad kriitilised ajaloolased). Ma ei taha öelda, et ajalookirjutuse filosoofid peaksid tegelema ainult ajalookirjutusega ja eirama ajalugu, täpselt nagu teadus-filosoofid ei saa eirata loodust; analüütilise ja sünteetilise vahelise eristuse maatasa tegemine Quine'i poolt välistab juba ette niisuguse kantiaanliku kontseptuaal-analüütilise tööjaotuse. Küll aga tahan ma öelda, et kui filosoofid uurivad ajalugu, peavad nad seda tegema ajalookirjutuse kaudu ja sellega suhestatult. Selle uut laadi ajaloo filosoofia eristamiseks nimetan ma seda *ajalookirjutuse filosoofiaks* [philosophy of historiography].

III. Ajalookirjutuse filosoofia

Filosoofilised küsimused puudutavad teadmist ja lõplikku reaalsust – või käesoleval juhul, aja-

²⁷ *Ibid.*, lk. 48.

²⁸ Teine probleem on idealistlikes metafüüsilistes konstruktid, mille teadvuseks substantiivsed ajaloo filosoofid ennast kuulutavad. Rotenstreich vihjas lihtsalt ajaloolisele protsessile ja historiograafilisele refleksioonile. Kuid substantiivsed ajaloo filosoofid konstrueerivad märksa fantastilisemaid metafüüsilisi entiteete, nagu „ideaalne igavene ajalugu”, „vaim”, „orgaanilised tsivilisatsioonid”, „kokkupõrkavad tsivilisatsioonid” ja nii edasi. On raske mõista, mida need metafüüsilised konstruktid peaksid vaatlema või kas need on olemas.

²⁹ Pr. k.: mida rohkem miski muutub, seda rohkem jääb ta selleksmaks. *Toim.*

lookirjutuslikku teadmist ja metafüüsilisi oletusi, mida ajaloolased mineviku kohta teevad. Edukas uurimisprogramm ajalookirjutuse filosoofia valdas peaks püstitama filosoofilisi küsimusi, mida saaks valgustada, uurida või vastata ajalookirjutuse range uurimise kaudu. Kui ajalookirjutus on kõrvalise tähtsusega, siis võivad küsimused küll olla filosoofilised, ent ei kuulu ajalookirjutuse filosoofia alla.

Näiteks aegunud katusseaduse seletusmudelil puudutas keskne uurimisprogramm *a priori* seletuse loogikat. Seetõttu ei saanud selle algseid pooldajaid kõigutada rangete historiograafiauringute tulemused ega üldse mingid empiirilised tulemused. Kui ajaloolased seda loogikat ei järgi, leidsid nad, siis tähendab, et eksinud pole mitte katusseaduse mudel, vaid ajaloolased, kes pakuvad pelgalt „seletusevisandeid”, nagu Hempel väljendus. Ajalookirjutuse irrelevantisusest selle uurimisprogrammi tuuma jaoks andis tunnistust programmi visa püsimine hoolimata pidevast ajalookirjutuslikust tõendusmaterjalist selle vastu. Kokku varises see lõpuks hoopis vajakajäämist avastamisest selle loogilises tuumas, mitte ajalookirjutuse äärealadel.

Viimasel ajal on ajalookirjutuse filosoofiasse sisse toodud poststrukturealistlik uurimisprogramm. Mis ajalookirjutuse filosoofiasse puutub, siis selle programmi puudujäägid on samad mis loogilisel positivismilgi. Poststrukturealistliku lähenemise tuumaks on selle ideed keele olemusest ja suhtest maailmaga. Poststrukturealistlik huvi ajaloo vastu tärkas osalt vastureaktsioonina kriitikale, nagu eiraks dekonstruktsioon ajalugu, mis mõningates ringkondades tähendas marksismi.³⁰ Vaevalt on poststrukturealistliku ja narrativistliku lähenemise edu historiograafia tõlgenduste väljatöötamisel kuidagi üllatav, sest see kirjandusteooriate ja -meetodite kogum loodigi tõlgendamaks mis tahes teksti või tekstitaolist struktuuri, alates minu tuludeklaratsioonist (mis on traagiline) ja lõpetades mu akadeemilise karjääriga (koomiline) ning käesoleva lausega (iironiline). Kumatigi ei lööda poststrukturealistliku sõja otsustavat lahingut mitte ajaloo või sotsiaalteaduste vaieldavil äärealadel, vaid neid alal hoidvas keskmes. Selle lahingu jaoks kohane väli on keelefilosoofia, mitte ajalookirjutuse filosoofia.

Ei katusseaduse mudel ega poststrukturealistlik lähenemine ole ajalookirjutuse filosoofia osa, sest kumbki neist ei ammuta inspiratsiooni ega hinnanguid sellest, mida ajaloolased tegelikult teevad. Ajalookirjutuse filosoofia kõige põhilisem uurimisvald käsitleb historiograafilise teadmise, nagu seda võib leida ajaloolaste kirjutatud raamatuid, olemasolu, loomust ja tüüpe. 19. sajandi alguses võtsid ajaloolased omaks uued kogukondlikud metodoloogiad, millele tavaliselt viidatakse kui „teaduslikule” või „kriitilisele” ajalookirjutusele. „Kogukondlike” meetodite all pean ma silmas: „[K]okkulepitud vahendeid tõendusmaterjali hankimiseks; aktsepteeritud strateegiaid tõendusmaterjali korrastamiseks ja esitamiseks; häid tavasid, millest peetakse kinni väidete kritiseerimisel ja lahkarmuste käsitlemisel; ühiseid eeldusi töö ja vastutuse jaotumisest uurimistöö, jne.”³¹ Nende ja teistegi metodoloogiliste edusammude abiga on ajaloolased loonud ajaloolist teadmist; see teadmine on ajalookirjutuse filosoofia aine. See tähendab, et ajalugu puudutavate epistemoloogiliste ja metafüüsiliste küsimuste vastustel on tõenduslik alus, mille varal nende väärtust hinnata.

Nüüdisaegne epistemoloogia sai öeldavasti alguse Quine'i naturaliseeritud epistemoloogiast. Quine käis välja oletuse, et see, kuidas me tegelikult oma tõekspidamisteni jõuame, mõjutab küsimusi sellest, kuidas me nendeni peaksime jõudma: deskriptiivsed küsimused tõekspidamiste omandamisest on asjakohased normatiivsete küsimuste seisukohalt. Quine pani ette epistemoloogia taandamise psühholoogiale, mis uurib seoseid vaatluse ja teaduse vahel. Kirjeldus on parem kui ratsionaalne rekonstruktsioon, sest parem on avastada, kuidas teadus tegelikult toimib, kui „fabritseerida väljamõeldud struktuuri”. Epistemoloogia peaks uurima sisendi ja väljundi, tõendusmaterjali ja teooria vahekorda.³² Quine'ist inspireeritud historiograafiafilosoofiline uurimisprogramm vaatleks niisiis ajaloolise tõendusmaterjali ja ajalookirjutuse vahelisi suhteid.

Analoogiline ja päris edukas uurimisprogramm on juba olemas õigusfilosoofias. Õigusfilosoofid uurivad vahekordi õiguslike põhjuste (seadused, juhtumid, määrused, statuudid, konstitutsioonilised sätted, jne.) klassi, kohtus

³⁰ Post-Structuralism and the Question of History. Toim. D. Attridge, G. Bennington ja R. Young. Cambridge University Press, Cambridge, 1987.

³¹ N. Jardine. The Scenes of Inquiry Jardine, lk. 78.

³² W. V. O. Quine. Epistemology Naturalized. – Naturalizing Epistemology. Toim. H. Kornblith. MIT Press, Cambridge, Mass., 1985, lk. 15–29.

sündmuste ja tegude kohta esitatud faktide ja juriidiliste protsesside tulemuste (sealhulgas kohtu otsuste, määruste ja arvamuste) vahel. Tähtis küsimus on, miks on kohtunikud mõne otsuse osas ühel nõul (lihtsad juhtumid) ja kipuvad olema eriarvamusel teiste osas (keerulised juhtumid). Õigusfilosoofias valitseb kolm peamist lähenemist sellele küsimusele: determinism, alamääratus ja indeterminism.³³

Õigusdeterminism väidab, et „seadus valitseb”: kohtunikud tulevad otsuseid ühtemoodi ja reeglipäraselt õiguslike põhjuste klassist ja faktidest, mida neile protsesside käigus esitatakse. *Õiguslik indeterminism* on vastupidine seisukoht: seadusel ja juhtumiga seotud faktidel ei ole kohtunike otsustele mingit mõju; kohtunike otsused võivad siiski olla reeglipärased ja isegi ennustatavad, ent reeglipärasus ei johtu mitte seadusest, vaid välistest teguritest, nagu poliitiline surve („kogu õigus on poliitika”), klassihuvidest jne. Seda seisukohta seostatakse kriitilise õigusuurimise koolkonnaga.

Õiguslik alamääratus on determinismi ja indeterminismi vahepealne mõõdukas positsioon. See on seisukoht, et ühe kogumina võetult on kohtunike otsused seaduste ja faktidega küll piiratud, aga mitte määratud. Kohtunikud valivad piiratud võimaluste vahel. Õiguslikku alamääratust seostatakse õigusliku realismi koolkonnaga, mis püüab luua deskriptiivset teooriat kohtumõistmise sisendi ja väljundi vahekordadest. Mina liigitan ka Dworkini tõlgendava teooria õiguslikest eriarvamustest alamääratuste hulka. (Dworkin toob kohtunike eriarvamuste seletuseks ette sisemisi põhjusi, nagu advokaatide ja kohtunike erinevad tõlgenduslikud lähenemised, mitte väliseid poliitilisi ja majanduslikke põhjusi.³⁴) Ma leian, et Dworkini omaga analoogiline lähenemine osutuks tõenäoliselt viljakaks ja valgustavaks ka ajalookirjutuse filosoofia jaoks.

Ajaloolasi võrreldakse sagedamini detektiivide kui kohtunikega.³⁵ Ent kohasem on võrrelda ajalookirjutust kohtuotsustega. Ajaloolased teevad palju rohkem kui detektiivitööd: nad peavad suutma oma argumentidega veenda teiste kutsealade esindajaid ja laiemat avalikkust oma järelduste õigsuses, ja nad peavad kaaluma teistegi n.-ö. hagejate argumente. Ajalookirjutus

nagu õigusemõistmise protsessi sisaldab tõlgendavat elementi – muidugi mitte normatiivsete seaduste, vaid koolkondadega seotud teoreetiliste lähenemiste tõlgendamist. Ajalooteadusliku järelduse võib „edasi kaevata”, ja ajaloolased nagu kohtunikudki ei piirdu faktide üle otsustamisega, vaid annavad ka väärtushinnanguid ning esitavad arvamusi, mis pole kohtuotsuse suhtes otseselt relevantseid.

Huvitav on täheldada tugevat korrelatsiooni võimude lahusust teostava ja kohtuvõimu suhtelist sõltumatust kaitsva konstitutsioonilise süsteemi ning kriitilise ajalookirjutuse olemasolu vahel. Sõltumatut kohtusüsteemi kartvad režiimid püüavad kontrollida ka ajaloole antavaid hinnanguid. Veel enam, ajalookirjutuse ja õigusemõistmise protsessi vahel on olemas sisemine seos, sest need rajanevad ühistele väärtustele ja metodoloogiatele, mis võivad teatavas sotsiaalajaloolises keskkonnas õigusteadlaste ja ajaloolaste seas üheaegselt avalduda või mida need kogukonnad võivad üksteiselt üle võtta.

Teine eelis, mis kaasneb ajalookirjutuse filosoofia modelleerimisega õigusfilosoofia järgi, on narratiivi-alase vaidluse tarbetuks muutumine. Tähtis pole mitte küsimus, kas ajalookirjutus on narratiiv (minu meelest on ilmselge, et ositi on ja ositi mitte), vaid ajalookirjutuse (olgu see narrativistlik või mittenarrativistlik) ja tema tõendusmaterjali vahekord. Historiograafiafilosoofias oluline uurimisprogramm peaks uurima vahekorda ajaloolise sisendi (tõendusmaterjal, peamiselt esmased allikad) ja ajalookirjutusliku väljundi (kirjalikud ülevaated minevikust, mis tahes vormis need ka esineksid) vahel.

Nagu õigusfilosoofias, nii ka ajalookirjutuse filosoofias saab suure tõenäosusega domineerivaks kolm lähenemisviisi. *Deterministlik* ajalookirjutuse filosoofia väidaks, et ajaloolased tulevad ajalooliste põhjuste klassist (mis hõlmab nii tõendusmaterjali kui ka historiograafilisi teooriaid ja meetodeid) üheainsa ajalookirjutusliku „väljundi”. Ajalookirjutusdeterministid võiksid mõnda, et ajalookirjutuse erinevatel alaliikidel on erinev „sisend” – eri tüüpi teooriad, meetodid ja tõendusmaterjal, sest selle, mida tõendusmaterjaliks võib tunnistada, määravad osaliselt ära teooriad ise. Aga nad kinnitaksid, et

³³ Ülevaadet asjakohasest kirjandusest ja bibliograafiast vt. B. Leiter. *Legal Realism*; L. B. Solum. *Indeterminacy. – A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*. Toim. D. Patterson. Blackwell, Oxford, 1996, lk. 261–279, 488–502.

³⁴ R. Dworkin. *Law's Empire*. Belknap Press, Cambridge, Mass., 1986.

³⁵ Vrd. *The Historian as Detective. Essays on Evidence*. Toim. R. W. Winks. Harper & Row, New York, 1968.

kõik ajalookirjutuslikud väljundid on omavahel kooskõlas, luues üheskoos mosaiikse piltmõistatuse minevikust. Seda seisukohta võib seostada ajalookirjutuslikku pärimust kaitsvate ajaloolaste omaksvõetud naiivsete antifilosoofiliste seisukohtadega.

Historiograafilised *indeterministid* väidaksid, et ajalooline tõendusmaterjal ja ajalookirjutuse kriitilis-teaduslikud metodoloogiad ei määra historiograafia sisu. Selle asemel tärkab iga-sugune järjekindlus ja reeglipärasus, mida me ajalookirjutuslikes hinnangutes võime leida, mõningate ühiste taustatingimustega ajaloolaste rühmi mõjutavatest poliitilistest, ideoloogilistest või sotsioloogilis-ajaloolistest teguritest. Selle lähenemise võib seostada vana teadmiste sotsioloogiaga, aga ka relativismi ja dekonstruktsiooniga.

Historiograafiline *alamääratus* väidaks, et mõningad ajalookirjutuslikud ülevaated on määratud tõendusmaterjali ja ajalookirjutuse metodoloogiatega, sellal kui teised on alamääratud – see tähendab, ajaloolased on sunnitud tegema oma valiku võimalike tõlgenduste lõpliku hulga seast. Seda ajalookirjutuse determineeritud ja alamääratud osade vahelist vahet ei tohiks ajada segamini vahega pelga kroonika³⁶ ja seletuste vahel. Mõned kroonikad on alamääratud (näiteks kui Tšehhoslovakkia välisminister Jan Masaryk 1948. aastal mõrvati või sooritas enesetapu), sellal kui mõned seletused näivad determineerituna (näiteks see, et 1929. aastal alanud ülemaailmne majanduslangus oli üks põhjusi, mis aitas kaasa natsismi esiletõusule). See eristus sarnaneb õigusfilosoofia vahetegemisega „lihtsate juhtumite” (kus kõik täie mõistuse juures ja sõltumatud kohtunikud otsustaksid ühtmoodi ning ausad advokaadid soovitsaksid oma klientidel jõuda kokkuleppele ja vältida tarbetut hagelemist) ja „keeruliste juhtumite” vahel, mida Ühendriikide kontekstis lahendatakse ülemkohtu ees. Nagu realistlik õigusfilosoofia, nii juhib alamääratuski empiirilise uurimisprogrammini, mis vaatleks alamääratuse ulatust, liike ja põhjusi ajalookirjutuses.

Igaüks neist võimalikest episteemilistest ajalookirjutuse filosoofiatest toetaks tõenäoliselt

ajalookirjutuse erinevat metafüüsilist tõlgendust. Viimasel ajal on mitmes raamatus vaetud realismi-antirealismide vaidlust, mis on domineerinud teadusfilosoofias ajalookirjutuse filosoofia kontekstis.³⁷ Tehkem selgeks: ajalookirjutuse filosoofiat ei huvita mineviku reaalsus; sellele metafüüsilisele vaidlusele ei saa ajalookirjutuse uurimise kaudu valgust heita. Pigemini uurib ajalookirjutuse filosoofia ajalookirjutuse metafüüsilisi eeldusi.³⁸ Metafüüsika küsib, kas Abraham Lincoln oli olemas; ajalookirjutuse filosoofia küsib, kas Abraham Lincoln biograafiad usuvad kirjeldavat kadunud presidendi elu või lihtsalt tõendusmaterjali parimat kättesaadavat tõlgendust. Historiograafilised deterministid pakuvad tõenäoliselt, et ajalookirjutus usub oma minevikukirjelduse olevat üsna täpse kirjelduse neist mineviku lõikudest ja aspektidest, millega on otsustanud tegelda. Need ajaloo lõigud ja aspektid eksisteerisid sõltumatult ajaloolastest, kes neid kirjeldavad. Historiograafilised indeterministid tõenäoliselt eitavad, et ajalookirjutus teeks üldse mingeid metafüüsilisi oletusi mineviku olemasolu kohta sõltumatult selle ajalookirjutuslikust representatsioonist. Historiograafilise alamääratuse esindajad väidaksid, et mõni osa ajalookirjutusest eeldab kirjeldatava mineviku sõltumatut olemasolu, sellal kui mõni teine osa eeldab rohkem või vähem kindlalt, et tema ülevaade sellest minevikust on usaldusväärne.

Mina pakuksin välja, et neile episteemilistele ja metafüüsilistele probleemidele tuleks läheneda empiirilisel, vaadeldes, kus, kuidas ja miks ajaloolased mõne ajalookirjutuse osa suhtes nõustuvad, teiste suhtes eri meelt on ja veel mõningatel juhtudel üldse kommunikeeruda ei suuda. Ajalookirjutuse tundlik ja peenekoeline empiiriline uurimine võimaldab kaardistada, millistes ajalookirjutuse osades ajaloolased on konsensuseni jõudnud, millistes mitte ja millistes ei suuda üldse kommunikeeruda. See uurimisprogramm on analoogiline edukate uurimisprogrammidega epistemoloogia, teadus- ja õigusfilosoofia alal. Quine'i „naturaliseeritud” uurimisprogramm epistemoloogias on viinud psühholoogia lõimimiseni epistemoloogiaga. Teadusfilosoofia lõimimine teaduse ajaloo ja

³⁶ „Kroonikat” kasutatakse siin analüütilises ajalooilosoofias (Arthur Danto, Morton White jt.) levinud tähenduses kui mittekauasäalsete üksikvaidete konjunktsiooni. *Toim.*

³⁷ M. G. Murphey. *Philosophical Foundations of Historical Knowledge*. State University of New York Press, Albany, N.Y., 1994); M. Bunzl. *Real History. Reflections on Historical Practice*. Routledge, New York, 1997; C. B. McCullagh. *The Truth of History*. Routledge, New York, 1998.

³⁸ Jonathan Gorman toob need mõlemad punktid ilusti esile raamatus *Understanding Philosophy: An Introduction to Analytical Philosophy of History*. University of Ottawa Press, Ottawa, 1992.

sotsioloogiaga on võimaldanud palju paremini ja realistlikumalt mõista nii teadusteooriate ja tõendusmaterjali kui ka teadusteooriate omavahelisi vahekordi. Samasugusest pöördest – oma mudelite proovilepanekust ajalookirjutuse ajaloo ja sotsioloogia uurimise kaudu – võiks kasu saada ka ajalookirjutuse filosoofia. Seega on tulevase ajalookirjutuse filosoofia jaoks praegu olemasolevast tööst kõige väärtuslikum nende filosoofide oma, Drayst kuni McCullaghini, kes on vaadelnud tegelikku ajalookirjutust, ja historiograafiaajaloolaste oma, kes on teinud uurimusi, mis peaksid aitama ajalookirjutuse filosoofide teooriaid formuleerida ja kontrollida. Üks suur eelis, mille peaks andma ajalookirjutuse filosoofia lõimimine ajalookirjutuse ajaloo ja sotsioloogiaga, on historiograafiliste metodoloogiate, teadmistüüpide ja nende ning tõendusmaterjali ja historiograafiliste teooriate vahekorra tõenäolise heterogeensuse uurimine.

Nagu Hilary Putnam on märkinud: teaduslik teadmine eeldab jagatud kognitiivseid väärtusi.³⁹ Historiograafilise kogukonna olemasolu põhineb jagatud kognitiivsetel väärtustel, mis eristavad seda mittekriitilisest ajalookirjutusest, šarlatanidest, võltsijatest ja ideoloogidest, nagu holokausti-eitajad. Need kognitiivsed väärtused hõlmavad eesmärke, nagu ebaisikuline objektiivsus, austus ristviidatud dokumentidest ja suulistest tunnistustest koosneva tõendusmaterjali vastu ja uute esmaallikate avastamine. Need kognitiivsed väärtused omandasid ajalookirjutuses domineeriva positsiooni alles 19. sajandil. Leopold Ranke ülekaalukas tähtsus seisneb universaalse, neid kognitiivseid väärtusi ühiselt austava ajaloolaste kogukonna rajamises. Nagu paljud historiograafia ajaloolased on märkinud, ei leiutanud Ranke ise neid kriitilisi meetodeid, mis talle teadusliku ajalookirjutuse rajaja kuulsuse tõid.⁴⁰ Ranke tähtsus seisnes selles, et ta kasutas ära oma hierarhilist positsiooni Preisi akadeemilises bürokraatias kehtestamaks neid meetodeid kui kutseliste ajaloolaste seas domineerivaid, üldtunnustatud meetodeid, mis vastavad historiograafilist kogukonda määravatele kognitiivsetele väärtustele. Kui eelnevalt poleks kehtinud sellised kognitiivsed väärtused

nagu ebaisikuline objektiivsus ja tõendusmaterjali kasutamine ajalookirjutuses, ei oleks olnud põhjust võtta omaks neid „kriitilis-teaduslikke” meetodeid, mida Ranke klassikalisest filoloogias, piiblikriitikast ja õigusteadusest kokku kogus. Klassikaline filoloogia ja protestantlikud kriitilised piibliuuringud jagavad mõningaid loodusteaduste väärtusi, nagu objektiivsus ja avaliku tõendusmaterjali tähtsus (näiteks joonealune viide). Ka loodusteadused võisid vabalt olla rollimudeliks uute väärtuste ja metodoloogiate kehtestamisel ajalookirjutuses.⁴¹ Kui ajaloolased juba olid omaks võtnud sellise kognitiivse väärtuse nagu objektiivsus, sai tähtsaks eesmärgiks isikutevahelise konsensuse saavutamine kui ajalookirjutusliku teadmise objektiivsuse näitaja. Seega annab ajalookirjutusliku – nagu teaduslikugi – konsensuse kehtestamine märku ajalookirjutusliku teadmise olemasolust, samas kui lahkarvamuste ja isegi kommunikatsiooni puudumise avastamine annab märku alamääratusest.⁴² Ma lükkan tagasi selle müstifikatsiooni, mille järgi ajaloolaste konsensus pannakse mingi väidetava „kutsemeisterlikkuse”, „kunstnikuvaistu”, „meisterpruulija nina” või kogemuste ja ajaga omandatud (britiliku) „argitarkuse” arvele. Kõik need terminid jäävad selles kontekstis ühtviisi mõttetuks. Ajaloolased teevad oma otsuseid kognitiivsete väärtuste ja ühiste metodoloogiate kogukondades. Akadeemilise ajalookirjutuse ülesanne on noviitside pühendamine sellesse kogukonda.

Ajalookirjutuse alal teadmatuses viibivad filosoofid otsisid asjatult ajalookirjutuse tabamatut teoreetilist tausta sotsiaalteadustest ja argitarkadest üldistustest. See teoreetiline taust oli neil kogu aeg „otse nina all”, ent nad otsisid seda kõikjalt mujalt, sest arvatavasti nad eeldasid, et teoreetiline ajalookirjutus peab kuidagipidi sarnanema marksismi või Newtoni füüsikaga. Ajalookirjutuse filosoofidel nagu teadusfilosoofidelgi oli raskusi kohalike ajalookirjutuse metodoloogiate kindlakstegemisega, mis on ruutiinsed ja harjumuspärased, mille üle ei arutleta ja mida ei seletata lahti, ent mida ometi antakse ajaloolaste seas põlvest põlve edasi.⁴³ Filosoofide tavaline viga on eeldada, et ajaloolased on ühel

³⁹ H. Putnam. *Realism with a Human Face*. Toim. J. Conant. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1990, lk. 135–141, 163–178.

⁴⁰ H. Butterfield. *Man on His Past. The Study of the History of Historical Scholarship*. Cambridge University Press, Cambridge, 1955.

⁴¹ Näidisdisipliinidest kui rollimudelitest vt. N. Jardine. *The Scenes of Inquiry*, lk. 103–107.

⁴² Vrd. N. Rescher. *A System of Pragmatic Idealism*, lk. 55–167.

⁴³ Vrd. N. Jardine. *The Scenes of Inquiry* Jardine, lk. 90.

meelal ainult kroonikafaktide osas ja eriarvamusel üldistuse ning seaduste suhtes. Loogilised vahetegemised konkreetsete ja üldiste väidete, faktide ja seaduste vahel ei vasta väidetavalt ajalookirjutuslikule teadmisele konkreetsetest faktidest ega sotsiaalteaduste pakutud üldistele seadustele. Ajaloolased nõustuvad paljude teooriate, seletuste ja põhjuste osas, olles samas eriarvamusel mõningate kroonikates esitatud „faktide” suhtes. Oluline on siin vahe üldise ja kohaliku vahel. Seda vahet on põhjalikult uuritud teadusfilosoofias, ja tõenäoliselt osutub see üsna kasulikuks ka ajalookirjutuse filosoofias.

Konsensuse puudumine mõningates ajalookirjutuse valdkondades osutab vähemalt, et historiograafilist kogukonda piiritlevad tuumteooriad ei ole piisavad genereerimaks ühtainsat kindlapiirilist ajalootõlgendust. Ajalookirjutuse teoreetiline alus on puudulik ja lisateooriad, mida konkreetsed koolkonnad tuumale liidavad, on vastuolulised ning kalduvad tihti olema *ad hoc*. Ma ei arva, et *pikaajalised* lahkarvamused tuleneksid tõendusmaterjali erinevast kasutamisest (ehkki eri teooriad tunnistavad erinevat tõendusmaterjali), sest mingi lahkarvamuse tunnistamise järel kalduvad ajaloolased järgmiseks esitama tõendusmaterjali, mida siis jagatakse. Kui lahkarvamus ka pärast tõendusmaterjali esitamist püsima jääb, siis annab see märku, et üksmeelele jõudmist takistavad sügavamad põhjused.

Ajalookirjutuse tuumteooriad piiravad võimalikku seletusteskaalat, ent ajalookirjutus tervikuna, väidan ma, on alamääratud. Alamääratus iseenesest ei tähenda veel antirealistlikku metafüüsistilist tõlgendust. Nagu Bunzl on viidanud, eeldavad objektiivsed lahkarvamused (erinevalt subjektiivsetest lahkarvamustest, kui ajaloolased usuvad end olevat lahkarvamusel, ehkki tegelikult nad ei suuda kommunikeeruda ega üksteist mõista) siiski realistlikku ontoloogiat – et tõde on olemas, isegi kui ajaloolased ei suuda selles kokku leppida.⁴⁴

Ent mõned ajalookirjutuse kool- või kildkon-

dade teoreetilised alused erinevad radikaalselt ja see takistab kommunikatsiooni erinevates teoreetilistes raamistikutes töötavate ajaloolaste vahel. Selle sotsioloogilis-ajalooliseks ilminguks on ajalookirjutuse killustumus koolkondadeks. Historiograafilisi koolkondi seostatakse teoreetiliste perspektiividega, nagu *Annales'* ide, Marxi, mentaliteediajaloo jne. omad. Erinevalt teadusest, kus tõendavat fakti teooriaga sobitamiseks idealiseeritakse, tõlgendatakse ajalookirjutuses (nagu õigusteaduseski, kui Dworkinit uskuda) teooriaid, et sobitada neid konkreetsete juhtumitega. Nii võivad historiograafia ajaloolased täheldada teooriate ja koolkondade genealoogilist paljunemist, kuni indiviidi „aatomitasandini”. Et neid mugandusi harva otsesõnu väljendatakse ja et ajaloolased kasutavad identseid termineid, nagu „Prantsuse revolutsioon” või „keskaeg”, mis täidavad sarnast, kuid mitte identset süntaktilist funktsiooni, siis on tulemuseks kommunikatsioonimoonutus. Kui ajalookirjutuse filosoofid historiograafilisi väiteid analüüsides eiravad neid tähtsaid erinevusi kasutamise ja nimetamise vahel (näiteks erinevust identsete sümbolite, nagu „maajade impeeriumi langus”, nimetamise ja nende sümbolite kasutamise vahel eri koolkondadesse kuuluvate ajaloolaste poolt erinevate tähenduste edastamiseks), siis ei õnnestu neil saada jälile kommunikatsioonikatkestetele eri koolkondade vahel ja lõpptulemusena on nende historiograafiaesitus segane.⁴⁵ Ent eri koolkondade ajaloolaste vaheliste debattide range analüüs võib näidata, et need debadid on tegelikult kommunikatsiooni puudumine.⁴⁶

Üheks ajalookirjutuse filosoofia filosoofilise projekti aspektiks võib olla arusaamine sellest, miks on ajalookirjutus nii killustunud. Miks kohandavad ajaloolased mõningaid oma teooriaid tõendusmaterjali järgi, selle asemel et toimida vastupidi, põhjustades nii üha suuremat teoreetilist killustumust ja atomiseerumust? Olen mujal vaadelnud võimalust, et mõningate ajaloosündmuste ainulaadsus ja mõningate ajaloo protsesside kompleksus võivad olla seotud

⁴⁴ M. Bunzl. Real History. Reflections on Historical Practice, lk. 23.

⁴⁵ Ühe niisuguse juhtumi detailset analüüsi vt. A. Tucker. Phenomenology, Explication and Prescription in the Philosophical Meta-Disciplines. – Grazer Philosophische Studien 54 (1998), lk. 89–106.

⁴⁶ A. Tucker. A Theory of Historiography as a Pre-Science. – Studies in History and Philosophy of Science 24 (1993), lk. 633–667; A. Tucker. Scientific Historiography Revisited. An Essay in the Metaphysics and Epistemology of History. – Dialogue. Canadian Philosophical Review 37 (1998), lk. 235–270. „Prantsuse revolutsiooni” erineva kasutamise kohta vt. J. Amariglio ja Bruce Norton. Marxist Historians and the Question of Class in the French Revolution. – History and Theory 30 (1991), lk. 37–55. „Keskaja” erineva kasutamise kohta vt. E. Weinryb. The Justification of a Causal Thesis: An Analysis of the Controversies over the Theses of Pirenne, Turner, and Weber. – History and Theory 14 (1975), lk. 32–56.

Aviezer Tucker. 18.02.2012. Foto: erakogu

ajalookirjutuse alamääratusega.⁴⁷ Ilmselt jääb teha veel palju rohkem. Juba aine kompleksus ise on minu arvates tagatiseks, et ajalookirjutuse filosoofia püsib jätkuvalt filosoofia kõige huvitavamate metadistsipliinide hulgas.

IV. Imestus ja vabastamine

Kogu ajaloofilosoofia-alase töö aluseks on imestus. Imestus ühiskondlike muutuste üle ajas, imestus teadmise tingimuste üle minevikus, mis on nii olulised mõistmaks meid endid ja meie sotsiaalset olevikku. Minevik on tähtis, ükskõik kas me oleme sellest teadlikud või mitte. See, mida me mineviku asjadest teame või ei tea, mida me võime teada ja ei või teada, mida me peaksime ja mida ei peaks uskuma, on oluline meie ajalise orientatsiooni, isikliku identiteedi ja järelkult ka meie tegevuse seisukohalt. Nende kultuuride mõtlejatel, kus olevikku käsitatakse mineviku jätkamisena teiste vahenditega, kus inimese koht universumis sõltub asukohast suuremas ajaloolises skeemis, on igati põhjust historiograafia episteemilisi aluseid küsitavaks pidada. Selles

mõttes on ajalookirjutuse filosoofia vabastamise filosoofia. Ka substantiivsed ajaloofilosoofiad püüdsid olla vabastamise filosoofiad, ent kõigest asendasid ühe apokalüptilise visiooni teisega. Vabastamine kasvab välja võimest kritiseerida oma esivanemate destruktivseid müüte, eiramata seejuures minevikku, kaotamata oma elus kultuurilist sügavust ja ajaloolist perspektiivi või ka lihtsalt relativeerimata petturlikke narratiive ilma neid tegelikult kritiseerimata. Ehkki mõningais kultuurides on minevik tähtsam kui teistes, on teatav huvi mineviku vastu universaalne. Senikaua kui lugu on nii, on ka ajalookirjutuse filosoofia tulevik päris kindel – õigupoolest kindlamgi kui meie akadeemia tema praegusel kujul.

Inglise keelest tõlkinud
Triinu Pakk
 Toimetanud
Marek Tamm

Originaal: Aviezer Tucker. *The Future of the Philosophy of Historiography*. – *History and Theory*, kd. 40, nr. 1 (2001), lk. 37–56.

⁴⁷ A. Tucker. *Unique Events. The Underdetermination of Explanation*. – *Erkenntnis* 48 (1998), lk. 59–80;
 A. Tucker. *Scientific Historiography Revisited*.